

պէտք է անոր՝ աստուածային սրբութեան որքան հակառակ ըլլալը յայտնապէս տեսնել. և գիտնալ թէ անկէ խոյս տալու և կամ զանոնք քաւելու համար որքան միջոյններ, օգնութիւններ, շնորհքներ և մտաց լոյս ընդունած է մարդս. գիտնալ այն շնորհքներուն արժէքը, գիտնալ յանցանքին մէջ եղած ապերախտութիւնը, կամակորութիւնը և Մտուծոյ օրինաց արհամարհութիւնը: Եւ ասիկայ յայտնի է որ մարդս չկրնար ուրոշել. ապա ուրեմն, թէպէտ և պատիժը յաւիտենական եւ յանցանքը անցաւոր եղած ըլլայ, չկրնար ըսուիլ թէ պատիժը յանցանքէն խիստ մեծ է: Սա ալ կոյ որ, պատժոյ յաւիտենականութիւնը մարդոյս մտաց՝ վարձուց յաւիտենականութենէն աւելի չներհակիր. վասն զի որչափ որ մոլորութիւնը պատժոյ՝ նոյն չափով եւ ոչ աւելի՝ առաքինութիւնն ալ վարձուց արժանանալու զօրութիւն ունի: Վերջապէս փիլիսոփայութիւնը պատժոյ յաւիտենականութիւնը բընութեան զօրութեամբը միայն ապացուցանելու համար չայնդեր:

ՀԱՂԻԱՍՏԱՆԻ ԾԵՐՄԱՅ ՓԻՂԸ

Փղապաղառ-իւն Ժագոմը. — Ծերմայի Դիլ
Դիւրադ Կնարագիւր Կայը. — Արարմայի ախան:

(Աջորդ տես թիւ 5. երես 73:)

Սագ-Քալուէր կերպարանօք հանդարտ, անոյշ ու գրաւիչ լեզուով մի և նմանը չունեցող ճարտարախօս անձ մի էր. բանասերիւ ու խարդախ ու վերջին աստիճանի ճարպիկ. անվախ ու համարձակ ու ամեն բանի հնարքը գտնող ու ամեն վտանգաւոր ու դժ-

ուարին գործքերուն տակէն՝ ելնող և Չորս կայսերաց հետ մտերմացած էր քառասուն տարիէն աւելի տեւելով, որոնց փառասէր ու դիւրահաւան բընաւորութիւնը մօրութիւն համբել տուած էր իրեն, և դիմացին նըստելով պաղարիւն կերպով այնպիսի անհաւատալի բաներ կը պատմէր անոնց, որոնք միամտաբար մտիկ ընելով կ'արմնային կը մնային: Սոյն օրինակ շողորորոտութիւններով ու վարպետութիւններով շնորհք գտած էր անոնց առջեւ: Եւս կէս եւրոպացին այնպէս շտապելով մի կ'երթար դիմացին երեսն ի վայր կը չոքէր, անոնց մեծութիւնը, փառաւորութիւնն ու առատածեռնութիւնը այնպիսի գովասանական, անկեղծ ու բնական իմաստներով մինչեւ երկինք կը բարձրացընէր, եւ ամեն մէկ պակասութիւն գործելուն՝ իւր ատրոյջը համանները չկրնալ ի գործ դնելուն և անոր բարկութեանը արժանի ըլլալուն վերայ այնպէս սրտակոտոր ու ամօթապարտ կը ցուցընէր զինքը, որ վերջապէս թագաւորը անոր յանցանքը կը ներէր: Հազիւ թէ խելքը գլուխը բերելու համար փորձ մի կ'ըլլար իրեն այս դէպքերը, նայիս առջունէն աւելի կը սկսէր նորէն իւր սատանութիւնները բանեցընելու:

Ինչպէս վերագոյն ըսինք, Սագ-Քալուէր ալ ճերմակ փղի համար ըլլալիք ժողովքին կանչուեցաւ: Երբ իմացաւ խորհուրդին նպատակը, իմացուց անոնց թէ Սաւլմէնի⁽¹⁾ մէջ բընակող իւր թղթակիցներէն մէկը, այն օրերը գրած է իւրեան չափահաս ճերմակ փղի մը հոն գտնուիլը, զոր սուղ դնով ծախելու համար միտ-

(1) Սաւլմէնը Դէնաստէրի մի երեւելի մէկ քաղաքն է. Անգղիական երկրին մէջ Փեկուի ու Սիւմի կից:

քը դրած է եղեր դէպ ի Պանքուղ խրկել: Ատենախօսան իւր խօսքը վերջացրնելով առաջարկեց ժողովքին որ ըսած ճերմակ փիղը երթայ գնէ:

Չեմ կարեր լեզուով պատմել թէ այս անակնկալ լուրը թէ ժողովքին և թէ առաւելապէս թագաւորին վերայ ինչ արդիւնաւոր ազդեցութիւն ըրաւ: Այս երկնաւոր միջնորդութեան առհաւատչեայն Սիամի տէրութենէն խլելու Իրմանիայի պարգեւելը պզտի՞ գործ մի է, և անկէ աւելի բարեպաշտական գործ ինչ կրնայ ըլլալ: Թէպէտ եկամտից պաշտօնեայն այս տեսակ գործողութեան մի համար գնալիք ծախուց մասին քանի մի առարկութիւններ ըրաւ, սակայն Դաթանա — Տաւհ — Բէնկը, Դսայիա — Տաւհն (1) ու անոնց նայելով շատ Դսայիաներ ալ սկսան Սագ — Բաւոնի առաջարկութիւնը պաշտպանել: Չերկնցընեմ, յանձնեցին իւրեան գործքին ձեռք զարնել ու պատրաստուիլ, այնպէս յաջողութեամբ որ ճամբայ չելած 100,000 ռուփի կամ 250,000 ֆրանք տրուեցաւ իրեն, որ բարի վախճանաւ մի գործքը սլուակելու աշխատի:

Երկու ամսէն յետոյ Սանկունէն գրելով կիմացընէր թէ Սաւլմէն մեկնելու համար նաւ մոտելու վերայ է. և թէ Ս'հենկ Ս'հենկի կատարեալ առողջութեւնը համար խիստ գոհացուցիչ լուրեր ընդունած է: Երեք ամսէն յետոյ կը գրէր Սաւլմէնէն, թէ իւր ակնկալութենէն աւելի գործքը յաջողութեան մէջ է. փիղը ծախու առած է, և թէ Սանկուն գալու համար բնաւ արգելք մի

չկայ իրեն: Չորս ամսէն ետքը Սանկունէ — Ս'հենկունի առաջին պաշտօնեայն Կալկաթայէն գրուած նամակէ կ'իմանայր թէ փիղը բերող նաւը սոսկալի փոթորկի հանդիպելով Սաւլմէնի ու Սանկունի մէջտեղը, Պենկալայի եղերքները դէպ ի Ելուկիի դետաբերանը նետուեր է: Նամակին մէջ այսպէս գրուած էր. «Թէպէտ Նորին Բարձրութիւնը այս դժբաղդ դէպքէս քիչ մի անհանգստութիւն կրեց, բայց իւր առողջութեանը չը վնասեց...»: Տասն եւ հինգ օրի չափ հանգստութիւն պիտի տրուի Ս'հենկ Ս'հենկին, յետոյ մեծկակ նաւ մի պիտի վարձուի որ մէջը լու հանգստանայ: Բայց... ստակը հատած էր, և անհնարին էր իրեն Կալկաթայէն մեկնիլ, մինչեւ որ Նորին Շնորհափայլ Ս'հափառութիւնը ետ դառնալու համար պէտք եղած ծախքը չը հոգայ...:

Հինգ ամսէն յետոյ կայսրը նամակ մի ընկալաւ, որով կ'իմացընէր Կալկաթայի սեղանաւորի միջոցաւ երկրորդ գումար մի կայսեր կողմէն ընդունիլը. և որքան որ, կ'ըսէր, փոխանակագրէն մեծ վնաս կրած էր և յանձնարարութեւն վարձք (1) հատուցած եւայլն եւայլն, այսու ամենայնիւ իւր գործքը յաջող կ'երթար, որովհետեւ կը յուսար թէ Ն. Բարձրութիւնը (փիղը) քիչ օրէն կարող պիտի ըլլար Իրմանի կայսերութեան հողին վերայ յաղթական հանդիսիւ մի ոտք կոխելու:

Վեց ամսէն ետքը, — տրոմալի օր — արքունիքը մեծ սգոյ մէջ ինկաւ...: Նախանձութենէ՞ մի ըսեմ՝ թէ երկիւղէ շարժեալ Նիգդիացիք թունաւորեր էին զՆորին Բարձրութիւնը,

(1) Դաթանա-Տաւհ-Բէնկը Պատտականաց գլխաւոր կրօնապետն է, Դսայիա-Տաւհը գաւառական առաջնորդ. իսկ Դսայիա՝ վանքի մի մեծաւորին կ'ըսուի:

(1) Commission de banque,

պատճառ բռնելով թէ Բիրմանիայի հողին վերայ ոտք կոխելուն անմիջապէս իրենց հնդկային իշխանութիւնը պիտի կործանի . վասն զի մարգարէութիւն մի կար թէ Վալաները⁽¹⁾ ասիական ցամաք երկրէն դուրս վըռընտելու պատիւը Բիրմաններուն պահուած է :

Տասն ամէնէն ետքը Սագ-Վալ տէր կայսեր ծունկուելները ինկած խղճալի աղերսանքով ձական ակն առնին աստիճաններուն վերայ կը զարնէր վերջին խոնարհութեամբ : Անգղիացւոյ չարասրտութեանը և խարդախութեանը վերայ ողբալի երկար ալիւլութեաներ կարգալէն ու ըսելիքները խօսելէն ետքը , հանեց ընծայ մատոյց անոր հետեւեալները . մեքե . նայ մի երկաթ տափկեցընելու , որու գլանները (սիլինարը) խարտոց դարձեր էին . 1 իւլիի ժամանակէն մը . նացած Գլալէն մի , արմուխ մի աւրուած . երգահար մեծ ժամացոյց մի որ չէր բաներ . տակէրօտիս մի զոր ոչ ոք պիտի կարէր գործածել . 70 հարուածեան ամերիկայի լայնբերան հրացան (քարապինա) մի , որոյ առաջին հարուածը անտարակոյս նետողը պիտի ուտէր . վերջապէս կալկաթայի փերեղակէ մի մէկ շատ աւարդ գնով անպէտ գործիքներ գընած էր , զորոնք առանց ամաշխուհայսեր գիմոցը դրաւ իբրեւ վարպետաշէն ու չգանուելիք բաներ . . . : Ամէն մարդ այս խարդախ մարդուն պատիժ տրուելուն կը սպասէր : Բայց ընդհակառակը իւր արտօսուելները , ըրած բողբոները , ոսկէբուխ ու մեղրի բերան խօսքերը կայսեր սիրտը իջեցուցին , որ այն աստիճան շարժեցաւ մինչեւ սկսաւ մեղքընալ ու ցա-

ւակցիլ հետը :

Այսպէս ահա ճերմակ փիղը միայն իւր ափին մէջ առնող կ'երեւայր . . . : Երկուք ու կէս տարուան մէջ թէ կայսրը , թէ իւր պաշտօնեայներն ու խորհրդարանը և մեծ գործակալներն ու կրօնական կարգի գլխաւորները մատին վերայ խաղցընելը բաւական չհամարելով , երկու անգամ մեծ մեծ գումար ռուփիներ ալ կըլլէց Սագ-Վալտէր , որ պզտիկ բան մի ըսել չէ տէրութեան գանձուն նուազուլ թեանը ժամանակ :

Այն ատենէն Սագ-Վալտէրի համարումը կոտրեցաւ : () Դին մէջ գործ տեսնող մարդ մի է , բայց այս անգամ մեծ թշուառութեան մէջ ինկաւ . այսու ամենայնիւ քանի անգամ որ կայսեր քով կ'երթայ , կայսրը անոր բազմաթիւ ընտանեացը խղճալուն՝ հազար ֆրանք մի ողորմութիւն միշտ կու տայ իրեն : Այն պատմութիւնը մեզ հաղորդողը կ'ըսէ , թէ Սանտալէյ քաղքին մէջ ճերմակ փղին պալատը տեսած է , անոր պաշտօնեայները , ծառաները , պահապանները , ոսկեղէն մսուրը , վրայի ոսկեփայլ ծածկոյթը , հանդէսի օր դուխը հագցուցած թագի նման գտակը , իւր խորհրդաւոր փայլուն նշանները , կարկէհաններով⁽¹⁾ , ու ագամանդներով զարդարուն անհոս ըսուած բիրը ուրով իւր ճակոպը⁽²⁾ իրեն կ'առաջնորդէ : Արքան որ այս պայծառ ու շողշուղուն իրքերը աշուրներս առին , այնքան աւելի սիրտս վշտօք լեցուեցաւ , մարդոց անմտաբար գործած սրբապըզութեանը վերայ պատուոյ ու պաշտաման նշանները այսչափ անարդկեցաւ գործածել , ասկէ աւելի ի՞նչ մեծ յիմարութիւն կրնայ ըլլալ : Ասի-

(1) Kalas, օտարական կընշանակէ , և եւրոպացւոյ այս անունը կու տայ ռամիկ ժողովուրդը :

(1) Կարմիր եախուտ : (2) Փզապան :

կոյ մարգարիտը խողերուն դիմացը նետել ըսել չէ՞ :

Ղերմակ փիղը, (զոր պէտք է մօխ քաղցն իմանամք, վասն զի բուն ճերմակ գունով փիղ չգտնուիր բնու), հասարակ փիղերուն պէս համբերող հլու, քողցր, զուարթ ու աշխոյժ չէ : Անկէ բարձր է, գլուխը չափազանց մեծ, աչքերը միմին ու գիծին. նայեցուածքը փառք ու կատաղի... : Թուրմորթ, ծոյլ ու հիւանդատ կ'երեւեր, բայց շարժմանքներէն կը ցուցնէր որ քովը մօտեցողին վերայ յարձակիլ կ'ուզէ. վասն որոյ մեծ զգուշութիւն պէտք է մօտ երթողին, և գրեթէ գողցելով պիտի մերձենայ. ամենեւին չվատահուիր իրեն. իւր մէկ ճակոպը և պահապաններէն շատերը սպաննած է : Պատուականք այսպիսի մէկ անբան տնտանայ, այն ալ միշտ հիւանդ ըլլալու պայմանաւ՝ պաշտելին ուրիշ պատճառ մի չունի, բայց եթէ Պատուայի մէկ յայտնութիւնը կը համարին զայն, և իւր գերագոյն զօրութեանը հաղորդած ու գրեթէ աստուածացուցած : Այս պէս աշխարհիս բոլոր կողմերը ուր որ քրիստոնէութեան կրօնին լոյսը չէ տարածուած, տգիտութիւնը, աւելորդապաշտութիւնը ու կրօնամոլութիւնը տիրապետական իշխանութեց մեծապէս օգնած են, և ասոնք ձայն չեն հանած կապաշտութեանց ծաւալելուն, որոնք զմարդիկ կը կընեն իրենց դժօխատիպ խաւարին մէջ՝ ինչ պէս մէկ անասուն մի... : Առասուրդէ ու կրթէ զմողովուրդը, կը տեսնես որ իւր կոյր զիւրոյն սիրած աւելորդապաշտութիւնները, հեթանոսական պաշտամունքները, բոլորն ալ մէկդի կը թողու... :

Անշուշտ երբ մարդկային ազգը աստուածեան մէջ պիտի մնայ, և իւր

պաշտելի ճշմարտութիւնը՝ անբան տնտանայ ընծայէ, որոնք մարդոյս ծաւալելու համար ստեղծուած են : Խաւարան չեն այնքան մոլութիւնները որ կը պաշտուին, բաւական չեն իւրաքանչիւր մարդոյ իւր անձը, իւր կարծիքները իւր սիրած որ և է մէկ առարկայն ուրիշներուն ալ պաշտել տալը, բաւական չէ վերջապէս ոսկեղէն Լիզը, զոր բոլոր աշխարհ կը պաշտէ :

ՅԱՌԱՋԱԴԻՄՈՒԹԻՒՆ

Ներկայ իննեւտասներորդ դարը Յառաջագիմութեան դար է, ոչ որ կ'ուրանայ զայս : Բայց երբ հարցընելու ըլլանք, թէ ի՞նչ է յառաջագիմութիւնը, իւրաքանչիւր անհատ իւր անձնական շահուն ու նպատակին նըկատմամբ կերպ կերպ պիտի սահմանէ : Արհեստագէտի մի համար յառաջագիմութիւն կը համարի մեքենական և գործական գիտութեան մի նորանոր գիւտերով կատարելագործուիլը : Առսանկարչի աչքին յառաջագիմութիւն է անշուշտ, եթէ լուսոյ ազդեցութեան մէջ գտնուի այն զօրութիւնը, որով իւրաքանչիւր առարկայ իւր յատուկ գոյներով տնտարուի ապակիին վերայ : Յառաջագիմութիւն է թատերական խաղուց նկատմամբ, եթէ դերասան մի կամ գերասանահի մի իւր գերը ճիշդ բնական ձեւերով ներկայացնէ եւ հանգիստութեան ու շն ու միտքը կախարդելով անոնց ծափահարութեանց պիտեւուն ու ֆոօթաներուն արժանաւոր ըլլայ : Յառաջագիմութիւն է լրագրապետոյ՝ ազատութեան գրչաւ ասպարէզ մաններն, ու խոհական դատողութեան և ճշմարիտ ազգասիրու-